

УДК 338.91

**ГЕОГРАФІЧНІ ПАРАМЕТРИ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ
МЕРЕЖІ СЕЛИЩ МІСЬКОГО ТИПУ
ЛЬВІВСЬКОЇ ТА ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТЕЙ**

Н. Дністряньська

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. П. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000, Україна*

Розкрито демогеографічні параметри мережі селищ міського типу Львівської та Івано-Франківської областей у загальноукраїнському та регіональному контекстах. Зроблено порівняльний аналіз розміщення та функціонального потенціалу селищ.

Ключові слова: селище міського типу, система розселення, функції поселень, щільність поселень.

Однією з сучасних тривожних суспільно-географічних тенденцій є зниження потенціалу системи розселення сільської місцевості. Поряд з демографічними та соціально-економічними явищами, чинником, який впливає на ці процеси, є депресивність розвитку малих міських поселень, які виконують функції центрів обслуговування прилеглої сільської округи.

Найбільше наближені до сільського розселення селища міського типу, які серед малих поселень становлять окрему категорію. Мережа селищ міського типу України вирізняється значними регіональними відмінностями, що зумовлено різними умовами та чинниками її формування. В українській суспільно-географічній літературі значення і роль мережі селищ міського типу досліджували переважно лише в контексті з питаннями соціального розвитку малих міських населених пунктів загалом (Г. Анісімова, А. Доценко, О. Заставецька, Д. Ткач, Л. Шевчук та ін.). Такий підхід, з огляду на тісні взаємозв'язки поселень різних категорій, є виправданим, та водночас для формування системи об'єктивних знань щодо мережі розселення необхідний *покатегорійний* аналіз, тобто дослідження розміщень окремих категорій поселень, у тім числі й селищ міського типу.

У дослідженні ролі селищ міського типу в розселенні населення певного регіону одним з першочергових завдань є визначення демографічних параметрів усієї мережі селищ, порівняльний аналіз їхньої щільності та географічного положення. Наступним кроком є визначення впливу селищ міського типу на інші, переважно сільські, населені пункти з урахуванням їхнього географічного положення, демографічного та інфраструктурного потенціалу.

Аналіз ролі селищ міського типу в системах розселення на прикладі Львівської та Івано-Франківської областей є не випадковим, адже селища цих двох регіонів формують єдиний і суцільний масив, який має характерні регіональні особливості. Єдність і типологічні особливості цієї мережі забезпечені такими чинниками: 1) природно-географічний (регіон пов'язують ландшафти Передкарпаття та Українських Карпат, ба-

сейн Дністра); 2) історико-географічним (синхронність і подібність процесів заселення, формування та розвитку селищ в однакових історичних умовах). Однак зазначимо, що мережа селищ міського типу Львівської та Івано-Франківської областей все ж не є відокремленою системою поселень, ідеться лише про єдиний суцільний масив з особливими характеристиками. Низка чинників поєднує мережу селищ Львівської та Івано-Франківської областей з екістичними системами сусідніх регіонів, та все ж є деякі передумови (розвиток у дещо інших природних умовах та в складі інших держав, особливості заселення), які свідчать уже про дещо більший розмах відмінностей у структурі поселенських мереж. Це підтверджено, зокрема, і таким показником, як густина селищ, значення якого у двох сусідніх галицьких областях є порівняно близькими (див. таблицю).

Отже, сучасну мережу селищ міського типу Львівської та Івано-Франківської областей формують 58 поселень (34 селища у Львівській та 24 селища в Івано-Франківській) [2, с. 26]. Середня густина мережі поселень у цих регіонах є вищою, ніж у середньому по Україні, а у Івано-Франківській обл. – найвища із західноукраїнських регіонів. Таку порівняно високу густоту селищ двох галицьких областей можна пояснити не високим рівнем індустріального розвитку та урбанізованості (що характерно, зокрема, для Донбасу), а історично-географічними передумовами, насамперед поширенням магдебурзького права, яке посприяло наближенню структури міського розселення західних областей України з центральноевропейськими країнами. Підтвердженням цього є той факт, що Майже четверта частина селищ України підпорядкована міськрадам, а це засвідчує великий вплив процесів формування агломерацій на утворення цієї категорії поселень. Водночас у Львівській обл. до складу міськрад належить лише чотири селища з 34, а у Івано-Франківській – лише одне (Ворохта), яке, до того ж, значно віддалене від центра міськради. Тобто у двох галицьких областях така тенденція менше виражена. Це можна пояснити історико-географічними особливостями формування поселенської мережі області, насамперед, наявністю значної кількості історичних малих міських поселень.

Частка населення селищ у загальній кількості міського населення в Івано-Франківській обл. (19,7 %) є вищою, ніж відповідний показник Львівської області (7,2%) (див. таблицю), що пояснюється вищим рівнем урбанізації Львівської обл. та більшою демографічною вагою м. Львова. Загалом порівняно невисока питома вага селищ міського типу в структурі міського населення аж ніяк не свідчить про їхню незначну соціальну роль, оскільки головне функціональне значення цієї категорії поселень – виконання важливих функцій у системах розселення, передусім щодо обслуговування сільської місцевості і зміцнення мережі сільських поселень.

Здатність селищ міського типу обслуговувати прилеглу сільську місцевість суттєво залежить від їхнього географічного положення. Відповідно серед різних складових географічного положення селищ у функціональному аспекті треба виділити фізико-географічне положення, яке, головне, визначає їхню планувальну структуру та конфігурацію, транспортно-географічне положення, розміщення щодо державного кордону, інших населених пунктів, насамперед щодо віддаленості від обласного центру та інших міст.

Характерною рисою мережі селищ Львівської та Івано-Франківської областей є розміщення значної частини селищ безпосередньо на межі зовнішніх Карпат та Передкарпаття, яке робить унікальним і їхнє фізико-географічне положення. На всій довжи-

68

Н.

Дністрянська

Регіональні відмінності демографічних параметрів та густота селищ міського типу в Україні

Україна, автономія, області	Кількість селищ міського типу	Щільність селищ міського типу (кількість на 1 тис. км ²)	Середня людність селищ міського типу, тис. осіб	Частка населення селищ міського типу в міському населенні
Україна	885	1,47	5,1	13,2
Автономна Республіка Крим	56	2,15	5,4	16,2
Вінницька	29	1,09	5,7	19,1
Волинська	22	1,09	4,6	18,0
Дніпропетровська	46	1,44	5,2	8,6
Донецька	131	4,94	3,9	10,6
Житомирська	43	1,44	4,3	24,0
Закарпатська	19	1,48	6,2	29,3
Запорізька	23	0,85	5,9	8,3
Івано-Франківська	24	1,73	5,0	19,8
Київська	30	1,07	7,8	22,3
Кіровоградська	26	1,06	6,1	20,7
Луганська	109	4,08	4,1	18,0
Львівська	34	1,56	3,6	7,5
Миколаївська	17	0,69	6,2	13,9
Одеська	33	0,99	5,9	11,2
Полтавська	21	0,73	6,2	12,6
Рівненська	16	0,80	6,0	18,1
Сумська	20	0,84	4,9	10,6
Тернопільська	17	1,23	4,7	17,8
Харківська	61	1,94	6,7	16,3
Херсонська	30	1,05	6,5	24,5
Хмельницька	24	1,17	4,4	13,7
Черкаська	15	0,72	5,2	9,3
Чернівецька	8	0,99	6,8	15,2
Чернігівська	30	0,94	4,4	17,6

ні цієї межі, від українсько-польського кордону до межі Івано-Франківської та Чернівецької областей, розташовані селища Стара Сіль, Підбуж, Вигода, Брошнів-Осада, Рожнятів, Перегінське, Солотвин, Ланчин, Печеніжин, Яблунів, Кути. Так само закономірне зосередження селищ долині Дністра і Західного Бугу, які, безперечно, є найдавнішими ареалами заселення території областей. Наприклад, у заплаві та низьких надзаплавних терасах Дністра розташовані селища Журавно, Розділ, Букачівці, Чернелиця, у гирлі правої притоки Бистриці – Ізупіль, у долині Стрию – селище Гніздичів, Боло-

хівки – Войнилів, лівої притоки Гнилої Липи – Більшівці, долині Західного Бугу – селища Добротвір і Жвирка. Значна частина інших селищ також розміщена в долинах рік (Пруту, Черемошу та ін.). У більшості селищ, розміщених на заплавах та низьких терасах рік, яскраво виражена лінійна планувальна структура. Вододільне розташування мають, якщо не враховувати витоків малих рік, селища Львівської агломерації. В

ГЕОГРАФІЧНІ ПАРАМЕТРИ.

69

орографічному аспекті саме для Передкарпаття характерна найвища густина міських поселень, що зумовлено історичними чинниками, значним природно-ресурсним потенціалом та перевагами розташування на межі територій з дещо відмінним типом традиційного природокористування.

Розміщення безпосередньо в гірській місцевості визначає фізико-географічне положення лише дев'яти селищ – Борині, Биткова, Верховини, Ворохти, Верхнього Синьовидного, Ділятина, Славського, Східниці. Така порівняно невисока густина селищ у гірській частині двох областей (а гірські райони займають тут більше чвертини території) засвідчує відносну недостатність розміщення локальних центрів соціально-економічного обслуговування у гірській місцевості, що, поряд з іншими чинниками, ускладнює життєдіяльність гірського сільського населення. Унікальність мікрогеографічного положення деяких селищ рівнинної частини двох галицьких областей зумовлена розташуванням біля підніжжя таких відрогів Подільської височини, як Вороняки (Олесько), Розточчя (Івано-Франкове, Магерів, Куликів), що за інших сприятливих передумов може збільшити їхній сукупний рекреаційний потенціал [1].

Функціональні можливості селищ міського типу більше залежать від їхнього суспільно-географічного положення, зокрема, від розташування щодо обласного центру, районного центру, інших міст, найближчої залізничної станції і державного кордону. Значна віддаленість селищ від обласного центру чи міст міжрайонного значення є в багатьох аспектах їхнього соціально-економічного розвитку негативним чинником, та водночас зумовлює і зростання функціонального значення щодо обслуговування прилеглої сільської місцевості. Розміщення селищ межах агломерації (Брюховичі, Рудно, Східниця, Гірник) також створює помітні економічні та соціально-культурні переваги, проте в іншому аспекті може обмежувати вплив на інші населені пункти.

Прикордонне географічне розташування характерне для селищ Немирів, Краковець, Нижанковичі. Оскільки в часи СРСР західний державний кордон виконував переважно бар'єрну функцію, то прикордонне положення негативно позначалось на соціальному розвитку селищ. За сучасних умов прикордонне положення, зумовлюючи нові соціальні проблеми, відкриває і певні перспективи в процесах міжнародного співробітництва.

Активізація функціональних можливостей селищ за нових соціально-економічних умов залежить і від їхнього транспортно-географічного положення та адміністративного статусу. В цьому контексті, наприклад, негативним чинником є те, що 22 селища Львівської обл. не мають прямого залізничного сполучення. Причому вісім селищ (Журавне, Краковець, Лопатин, Медениця, Немирів, Нові Стрілища, Підбуж, Підкамін) розміщені на відстані понад 20 км від найближчої залізничної станції. В адміністративно-територіальному устрої України селища є окремими адміністративними одиницями. Сьогодні лише в одній Львівській обл. України жодне селище не виконує функцій районного центру, хоча до реформи районного адміністративного поділу наприкінці 50-х років деякі сучасні селища (Бориня, Лопатин та ін.) такі функції вони

виконували і зберегли деякі елементи інфраструктури, які можна використати для надання послуг населенню прилеглих сільських населених пунктів. В Івано-Франківській обл. функції районних центрів виконують три селища – Богородчани, Верховина, Рожнятів. Отже, саме селища, які є районними центрами, та селища, які були районними центрами у післявоєнний період, мають найбільший потенціал у забезпеченні соціально-економічного обслуговування прилеглих сільських поселень та у виконанні функцій центрів локальних систем розселення.

70

Н.

Дністрянська

У разі виділення пріоритетної ролі селищ як організаційно-обслуговуючих центрів місцевого значення не можна нехтувати і їхнім значенням у розвитку промисловості, зокрема, таких галузей, як лісова і деревообробна промисловість, промисловість будівельних матеріалів, легка й харчова промисловість, що не вирізняються високою концентрацією виробництва на великих підприємствах. Завдяки використанню наявної інфраструктури відповідними галузевими промисловими центрами місцевого значення Львівської та Івано-Франківської областей мають перспективи стати селища Богородчани, Брошнів-Осада, Вигода, Ділятин, Івано-Франкове, Кути, Печеніжин, Щирець, Шкло. Водночас походження та функціонування деяких селищ безпосередньо пов'язане з розвитком енергетики (Битків, Гірник, Дашава, Добротвір) та залізничного транспорту (Жвирка, Красне). Забезпечення прикордонного українсько-польського співробітництва має визначальне значення для селища Краковець. Галуззю, яка, з одного боку, зумовила формування селищ як міських поселень, а з іншого, – є важливим резервом їхнього подальшого розвитку, стало рекреаційне господарство. Уже сьогодні важливими рекреаційними центрами у Львівській обл. є селища Брюховичі, Великий Любінь, Немирів, Славсько, Східниця, Шкло, в Івано-Франківській – Ворохта. В контексті перспектив розвитку туризму виділяють селища, які мають значний потенціал гірських природно-туристичних ресурсів (Битків, Бориня, Верхнє Синьовидне, Верховина, Ворохта, Славське, Східниця). Проте їхній туристичний потенціал обмежений недостатнім розвитком інфраструктури. Водночас селища Львівської та Івано-Франківської області зосереджують і значні туристичні ресурси історико-культурного походження, адже значна їхня кількість – це історичні міста чи містечка, які одержали міські права ще в середні віки.

Отже, мережа селищ Львівської та Івано-Франківської областей має порівняно високу густоту, що є сприятливою передумовою організації соціально-економічного обслуговування сільської місцевості. Значно менше селищ у гірській місцевості, що, однак, компенсоване високою їхньою густотою безпосередньо в передгірській смузі. Наприкінці 90-х років селища вирізнялись помітним застоєм у соціально-економічному розвитку, подоланню якого сприяв би розвиток малого і середнього бізнесу в таких галузях промисловості, як лісова та деревообробна, будівельних матеріалів, легка та харчова, а також у сфері послуг. Важливим резервом подальшого розширення функцій селищ є також розвиток рекреаційного господарства й туризму.

2. Статистичний щорічник України за 2005 рік. – К., 2006.

ГЕОГРАФІЧНІ ПАРАМЕТРИ.

71

**GEOGRAPHICAL PARAMETERS AND FUNCTIONAL POSSIBILITIES OF
URBAN TYPE SETTLEMENTS NETWORK IN LVIV AND IVANO-FRANKIVSK REGIONS**

N. Dnistryanska

*Ivan Franko National University of Lviv,
P. Doroshenko St., 41, UA – 79000 Lviv, Ukraine*

Demogeographical parameters of urban type settlements network in Lviv and Ivano-Frankivsk regions have been characterized in national and regional context. Comparative analysis of localization and functional potential of the settlements has been made.

Key words: urban type settlements, settlement system, functions of settlements, population density.

Стаття надійшла до редколегії 18.07.2007
Прийнята до друку 27.09.2007